

Το φαινόμενο του «σχολικού εκφοβισμού» και πώς αντιμετωπίζεται

Μαρία Σ. Βαστάκη

Διευθύντρια του 9^{ου} Δ. Σχ. Αμαρουσίου

MSc στην «Εκπαίδευση ενηλίκων-Δια βίου μάθηση-Συνεχιζόμενη εκπαίδευση» του

ΠΤΔΕ του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Υπότροφος του ΙΚΥ

Τηλ. Οικ. 2102821202

Τηλ. Εργ. 2106140681

Κιν. 6737225696

e-mail: mariavastaki@gmail.com

Περίληψη

Το φαινόμενο του «σχολικού εκφοβισμού» και πώς αντιμετωπίζεται

Ο εκφοβισμός στα σχολεία γνωστός ως bullying μέρα με τη μέρα στη χώρα μας γίνεται και πιο αισθητός. Οι εκπαιδευτικοί ακόμη τον καλύπτουν για να μη στιγματιστούν τα παιδιά ή το σχολείο κι έτσι το πρόβλημα αμβλύνεται. Τα αίτια του σχολικού εκφοβισμού είναι κυρίως η οικογένεια, το περιβάλλον του σχολείου και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ). Πρωταγωνιστούν θύτες, θύματα και παρατηρητές ανήλικοι και ενήλικοι. Η ψυχική και συναισθηματική κατάσταση όλων των παιδιών αλλάζει, ανάλογα από την πλευρά που βρίσκονται, δηλαδή του θύτη, του θύματος ή του παρατηρητή. Η αντιμετώπιση αυτού του τόσο σοβαρού προβλήματος πρέπει να γίνεται οργανωμένα με τη συνεργασία εκπαιδευτικών, γονέων και παιδιών. Η πολιτεία είναι αναγκαίο να κατανοήσει το πρόβλημα και να λάβει μέτρα πρόληψης και υποστήριξης των παιδιών, των γονέων και των εκπαιδευτικών στα σχολεία. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι καθοριστικός. Ο εκπαιδευτικός είναι ο καταλληλότερος από όλους να αντιμετωπίσει το σχολικό εκφοβισμό, να τον προλάβει και να γίνει ο διαμεσολαβητής των καταστάσεων.

Λέξεις κλειδιά: σχολικός εκφοβισμός, στιγματίζει, θύτες, θύματα, παρατηρητές, διαμεσολαβητής

Abstract

The phenomenon of "bullying" and how is it treated

In our country, day by day, bullying in schools, also known as bullying, becomes more noticeable. Teachers still cover it up to avoid stigmatizing the children or the school, so the problem is mitigated. The main causes of school bullying are family, school environment, and Mass Media. The main roles are bullies, victims, and observers, both minors and adults. The mental and emotional states of all children change, depending on which side he/she is located, i.e. the abuser, the victim or the observer. Addressing this very serious problem must be organized in collaboration with teachers, parents and children. It is necessary for the state to understand the problem and to take steps toward prevention and to provide support to children, parents and teachers in schools. The role of the teacher is crucial. The teacher is best suited to cope with, bullying to prevent and become the facilitator of these situations.

Key words: bullying, stigmatizing, bullies, victims, observers, facilitator

Το φαινόμενο του «σχολικού εκφοβισμού» και πώς αντιμετωπίζεται

Εισαγωγή

Βία σημαίνει σκληρότητα και υπάρχει στις λέξεις, στις πράξεις, εμφανίζεται φανερά ή ύπουλα και τη συναντούμε στην οικογένεια, στο σχολείο, στο δρόμο. Κάποιοι επιστήμονες τη θεωρούν φυσικό φαινόμενο και κάποιοι άλλοι ότι επικαιροποιεί τον έφηβο. Τα παιδιά μπορεί να αποτελέσουν θύματα βίας σε κάθε ηλικία, ακόμη κι από το Νηπιαγωγείο!

Η βία ή ο εκφοβισμός στα σχολεία δεν αποτελεί κάποιο καινούριο χαρακτηριστικό της εποχής μας. Υπήρχε από παλιά και εκδηλωνόταν κυρίως στις γειτονιές, έξω από τα σχολεία, υπό τη μορφή πάλης αγόρι με αγόρι ή ομαδικών συγκρούσεων (συμμορίες). Ακόμη υπήρχαν ομάδες «πετροπόλεμου» μεταξύ συνοικιών αλλά όχι σχολικών ομάδων (Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 2010: 16).

Σήμερα όμως τα ποσοστά αύξησής της συνεχώς μεγαλώνουν τόσο στο εξωτερικό όσο και στην Ελλάδα. Ερευνητές στη Γερμανία υποστηρίζουν ότι υπάρχουν 500.000 περιπτώσεις εκφοβισμού στα σχολεία την εβδομάδα ή 100.000 ανά σχολική ημέρα. Επίσης στη Δανία καθημερινά βιώνουν τον εκφοβισμό γύρω στις 10.000 μαθητές. Η Λιθουανία κατέχει το μεγαλύτερο ποσοστό αυτοκτονιών και βίας. Οι αριθμοί που παρουσιάζονται είναι παρόμοιοι στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επομένως ο εκφοβισμός είναι μια μόνιμη συμπεριφορά και μια καθημερινή εμπειρία των μαθητών (Γεωργίου, 2007: 67). Στους Έλληνες μελετητές είχε διαφύγει η έκταση των οργανωμένων και συστηματικών κακοποιήσεων και επιθέσεων στα σχολεία κι έτσι τα τελευταία χρόνια άρχισαν να ασχολούνται σοβαρά με το θέμα. Σήμερα τα ποσοστά

θυμάτων στην Ελλάδα κυμαίνονται από 7%-15% και 5% οι θύτες παρόμοια με το εύρημα του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (Τσιάντης και Ασημόπουλος, 2010: 115). Χαρακτηριστικά παραδείγματα για την Ελλάδα, που έχουν απασχολήσει το κοινωνικό σύνολο για το πού μπορούν να φτάσουν τα πράγματα στα σχολεία από άποψη σχέσεων μαθητών μεταξύ τους, είναι η εξαφάνιση και ο φόνος του μαθητή Alex στη Βέροια και ο βιασμός του κοριτσιού σε σχολείο της Αμάρυνθου στην Εύβοια (Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 2010: 15). Καθημερινά όμως στα σχολεία συμβαίνουν διάφορα περιστατικά βίας, όπως επίθεση μαθητή με σπαθί σε σχολείο, τρομοκρατία, ρατσισμός, λεκτική βία, εξευτελισμοί και άλλα, που καλύπτονται από τη σχετική σιωπή ή απραξία των σχολείων, για να μη στιγματιστεί ο θύτης ή το θύμα ή μειωθεί το κύρος του σχολείου, με χαρακτηριστικές εξαιρέσεις τον οργανωμένο πια σχολικό εκφοβισμό.

Σύμφωνα με τον επίσημο ορισμό «κακοποιημένο παιδί, είναι το παιδί που αποτελεί θύμα σωματικών βιαιοτήτων, πνευματικής βαναυσότητας, σεξουαλικής εκμετάλλευσης, σοβαρών παραλείψεων που έχουν βαριές συνέπειες στη σωματική και ψυχολογική ανάπτυξή του» (Blaquieres, 2009: 79). Η εκπαιδευτική διαδικασία είναι υπεύθυνη στο να διαμορφώνει συνθήκες που προάγουν τις αξίες της δημοκρατίας, του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων, της ειρήνης και της ελευθερίας. Με την εκπαίδευση επιδιώκεται η ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του μαθητή και η επιτυχής κοινωνική ένταξή του. Με την έννοια αυτή ο μαθητής καθίσταται ικανός να αντιμετωπίζει με επιτυχία προβλήματα και επιπλέον να διαμορφώνει άποψη και να λειτουργεί ως υπεύθυνος και ενεργός πολίτης σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο και απαιτητικό κοινωνικό περιβάλλον (Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Δημοκρατίας, 2003: 3734) .

Σχολικός εκφοβισμός (bullying)

1.1 Ορισμός του σχολικού εκφοβισμού

Η βία που εκδηλώνεται σήμερα στα σχολεία είναι άνανδρη, γιατί το άτομο ή η ομάδα εφαρμόζει βία σωματική ή ψυχολογική κατά ενός μαθητή, παρά τη θέλησή του και κυρίως σωματικά αδυνάτου κι όχι επιθετικού. Ο σχολικός εκφοβισμός είναι γνωστός με τον όρο *bullying* που σημαίνει «εσκεμμένη, απρόκλητη, συστηματική, επαναλαμβανόμενη, βίαιη συμπεριφορά δυνατών προς αδυνάτους» (Olweus, 2009). Επίσης, δεν ταυτίζεται με τη νεανική παραβατικότητα¹, αλλά μπορεί να εξελιχθεί και εκδηλώνεται από παιδί σε παιδί. Γενικότερα, όταν μιλάμε για σχολικό εκφοβισμό² μιλάμε μόνο για τη βία μεταξύ παιδιών κι όχι για τη βία που μπορεί να ασκείται από τους εκπαιδευτικούς προς τους μαθητές ή τους μαθητές προς τους εκπαιδευτικούς.

Ο ψυχολόγος Erik Erickson ανέφερε ότι η ηλικία για εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς είναι η εφηβεία, επειδή κυρίως για τα αγόρια ταυτίζεται με την έννοια του «άνδρα» (Δραγώνα, 2011). Ο σχολικός εκφοβισμός εκδηλώνεται περισσότερο στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο και λιγότερο στο Λύκειο. Θύματα σχολικού εκφοβισμού πέφτουν συχνά τα παιδιά της Α΄ Δημοτικού και της Α΄ Γυμνασίου (http://www.epsype.gr/images/gia_ekpaideutikous.pdf).

Η επιθετική συμπεριφορά εμφανίζεται διαχρονικά με διάφορες μορφές όπως λεκτική βία (προσβολές, εξευτελισμοί, αρνητικά σχόλια για την εμφάνιση, το στυλ ή το σώμα

¹ Ο όρος παραβατικότητα ανηλίκων έχει αντικαταστήσει τον όρο εγκληματικότητα ανηλίκων, αφού όροι όπως εγκληματικότητα και εγκληματίας είναι αρνητικά φορτισμένοι (Φαρσεδάκης, 1985: 12).

² Στην ελληνική ορολογία ο όρος bullying έχει αποδοθεί με ποικίλους τρόπους, όπως επιθετικότητα, βία και σχολικός εκφοβισμός (Γλαρέντζου κ. ά., 2010: 37).

κάποιου, φήμες), σωματική βία (χτυπήματα, κλωτσιές, τσακωμοί), ψυχολογική-συναισθηματική βία (απειλές, απομόνωση-αποκλεισμός από την παρέα, μυστικοπάθεια), σεξουαλική βία (άσεμνες χειρονομίες έως βιασμοί), βανδαλισμοί και κλοπή προσωπικών αντικειμένων. Ο εκφοβισμός γίνεται συνήθως στα διαλείμματα, σε σημεία του σχολείου που δεν ελέγχονται εύκολα από τους εκπαιδευτικούς, όπως τουαλέτες, πίσω χώρους του σχολείου, καθώς και κατά την προσέλευση κι αποχώρηση από το σχολείο (Μόττη-Στεφανίδη και Τσέργας, 2000: 11-13, Selosse, 1998: 19-33). Μια νέα μορφή του bullying είναι το Fotobullying και το Cyber bullying³. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται για τον εκφοβισμό και την παρενόχληση μέσω των ηλεκτρονικών συσκευών, μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, μέσω μηνυμάτων SMS, κινητών τηλεφώνων, blogs, και ιστοχώρων. Περιλαμβάνει την επαναλαμβανόμενη θυματοποίηση (victimization), η οποία γίνεται μέσω του ηλεκτρονικού κειμένου. Επίσης μπορεί να περιλαμβάνει απειλές, σεξουαλική παρενόχληση ή μειωτικούς χαρακτηρισμούς ή τη δημοσιοποίηση των προσωπικών στοιχείων των θυμάτων στο διαδίκτυο.

1.2 Αίτια

Αρχικά θα πρέπει να επισημάνουμε αυτό που οι περισσότεροι ψυχολόγοι, κοινωνιολόγοι και παιδαγωγοί υποστηρίζουν: *ότι η επιθετική συμπεριφορά, ακόμα και η υπερβολική ή «παθολογική», είναι κάτι «σαν ευλογία»*. Γιατί ακόμη και με αυτό τον τρόπο τα παιδιά θέλουν να επικοινωνήσουν μαζί μας, να εξωτερικεύσουν το πρόβλημά τους και να το

³ Για την περιγραφή του cyber bullying χρησιμοποιούνται και οι όροι «electronic bullying», «electronic harassment», «e-bullying», «sms bullying», «mobile bullying», «online bullying», «digital bullying» ή «internet bullying» (Γεωργίου, 2007).

δηλώσουν. Η επιθετικότητα καλό είναι να εκφράζεται, για να μπορούμε έτσι να τη διαχειριζόμαστε (Ευαγγελοπούλου κ.ά., 2000: 92-96).

Οι ψυχολόγοι και παιδαγωγοί υποστηρίζουν επίσης, ότι είναι δύσκολο να ανιχνευτούν τα αίτια της επιθετικότητας των παιδιών. Τα σπουδαιότερα αίτια του σχολικού εκφοβισμού οφείλονται κυρίως σε τρεις παράγοντες, στην οικογένεια, το σχολείο και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ).

Στην οικογένεια και μάλιστα στις μέρες μας που κάθε οικογένεια πλήττεται από την οικονομική κρίση, υπάρχει αστάθεια, ανεργία, ανασφάλεια, απογοήτευση και στερήσεις. Οι γονείς νιώθουν μετέωροι και κάτι τέτοιο μεταφέρεται στα παιδιά, γίνονται συμβιβασμοί, σε πολλές περιπτώσεις επικρατεί σύγχυση ρόλων, εμφανίζεται ενδοοικογενειακή βία, η οποία μερικές φορές συνδέεται με παραβατική συμπεριφορά. Σε πολλές οικογένειες τα παιδιά υπερπροστατεύονται ή καταπιέζονται, παραμελούνται, απορρίπτονται ή υποβάλλονται σε σκληρούς ανταγωνισμούς. Ορισμένα παιδιά αισθάνονται εσωτερική ανασφάλεια και δυστυχία και για να κερδίσουν την αγάπη και την προσοχή αγαπημένων τους προσώπων προβαίνουν σε βίαιες ενέργειες, που θα μονοπωλήσουν το ενδιαφέρον τους. Ακόμη, σημαντικός είναι και ο ρόλος των τυπικών ή άτυπων ομάδων στις οποίες συμμετέχουν τα παιδιά τον ελεύθερο χρόνο τους (αθλητικές ή καλλιτεχνικές δραστηριότητες ή άλλου είδους δραστηριότητες). Επίσης, ας μην ξεχνάμε ότι τα παιδιά είναι μιμητές των ενηλίκων, άρα παρατηρούν και αντιγράφουν τη συμπεριφορά τους. Με άλλα λόγια αντιγράφοντας τους ενηλίκους, οδηγούνται στην εκδήλωση ανάλογων συμπεριφορών (Βουϊδάσκης, 1999: 52-53, Γεωργούλας, 2000: 77-81, Μόττη- Στεφανίδη και Τσέργας, 2000: 17-19).

Τα σχολεία παίρνουν την κουλτούρα της γειτονιάς που λειτουργούν. Γι' αυτό συναντούμε σχολεία με περισσότερα ή λιγότερα ποσοστά βίας. Έρευνα που πραγματοποίησε το Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) προέκυψε ότι η βία στα σχολεία οφείλεται στην άνιση κατανομή προνομίων και αγαθών από το ίδιο το σχολικό σύστημα αλλά και από το ευρύτερο περιβάλλον του παιδιού, όπως συμβαίνει και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Δασκαλάκη κ.ά., 2008: 63-86, Γλαρέντζου κ.ά., 2010: 37-40). Σημαντικό ρόλο παίζει το κλίμα που επικρατεί στο σχολείο όπως, η υλικοτεχνική υποδομή του σχολείου (κακοδιατηρημένα σχολεία χωρίς τις απαραίτητες αίθουσες και τα μέσα διδασκαλίας, φθαρμένα, άχρωμα, αφιλόξενα), ο τρόπος διδασκαλίας (ανία κατά την ώρα του μαθήματος, έντονα ανταγωνιστικό κλίμα, αδιαφορία των εκπαιδευτικών για τη συναισθηματική κατάσταση των μαθητών, αναχρονιστικοί μέθοδοι διδασκαλίας, στείρα απομνημόνευση, τυποποιημένη γνώση, έλλειψη άλλων δραστηριοτήτων, έλλειψη σχέσης παιδιών-καθηγητών ή παιδιών με τους συμμαθητές τους και τα άλλα παιδιά του σχολείου). Κάτω από αυτές τις συνθήκες η στάση των παιδιών απέναντι στο σχολείο κι ό,τι αυτό αντιπροσωπεύει καθίσταται αρνητική και συχνά εκδηλώνεται με επιθετικότητα, παραβατικότητα ή και αυτοκαταστροφικές ενέργειες (Pain, 1998: 49-60).

Ένα παιδί που στο παρελθόν ήταν θύμα μπορεί να γίνει θύτης στο μέλλον, αν δε δικαιωθεί και αποκατασταθεί ηθικά. Έχουμε πολλά παραδείγματα θυτών που λόγω της χρόνιας και βαριάς θυματοποίησής τους εκδικούνται το θεσμό του σχολείου σκοτώνοντας κάποιους συμμαθητές ή δασκάλους τους.

Τα ΜΜΕ επηρεάζουν πολύ τα παιδιά στο να εκδηλώσουν την κρυμμένη τους επιθετικότητα. Εκτός από την τηλεόραση έχουν προστεθεί τα ηλεκτρονικά παιχνίδια

(video games), και το διαδίκτυο με ελεύθερη πρόσβαση σε παιχνίδια βίας, όπως το Doom, το οποίο θεωρήθηκε ως υπεύθυνο για τους πυροβολισμούς μαθητών στο Κολοράντο της Αμερικής (Διαμαντοπούλου, 2011). Μέσω όλων αυτών των εικόνων τα παιδιά ταυτίζονται με τους ήρωες που παρακολουθούν κι ενσαρκώνουν αντίστοιχους ρόλους (Λαμπροπούλου, 1999: 74-75, Γεωργούλας, 2000: 113-121).

Ακόμη η πληθώρα και η ελκυστικότητα των διαφημίσεων προκαλούν στα παιδιά πλασματικές ανάγκες, που για να τις εκπληρώσουν μπορεί να εκδηλώσουν διάφορες μορφές επιθετικότητας (Γεωργούλας, 2000: 113-114, Φαρσεδάκης, 1991: 193-194).

1.3 Θύτες, θύματα και παρατηρητές

Οι παράγοντες που οδηγούν ένα παιδί να εκφραστεί με βίαιο τρόπο σε συμμαθητή του ή συμμαθήτριά του είναι η ανάγκη επιβολής δύναμης, ο συσσωρευμένος θυμός, η βαρεμάρα, η ευχαρίστηση να προκαλέσει φόβο ή πόνο, η ευχαρίστηση να προκαλέσει την προσοχή. Κάθε παιδί μπορεί να είναι υποψήφιος θύτης, αν δεν κατανοήσει τη βία που κρύβει μέσα του και τους παράγοντες που οδηγούν στον έλεγχο ή την εξωτερίκευσή της κι αν δεν αντιληφθεί πόσο η προσωπική ιστορία διαφοροποιεί τις στάσεις και τις συμπεριφορές του (Τσιάντης και Ασημόπουλος, 2010: 111-112). Συνήθως οι θύτες, γνωστοί ως bullies, είναι παιδιά με μέτρια ή κακή επίδοση, χωρίς ενδιαφέρον για το σχολείο, με αρχηγικές τάσεις, ανυπάκουα, με προκλητική συμπεριφορά και υπερβολική αυτοεκτίμηση που δεν αποδέχονται το διαφορετικό, με προβληματικές οικογενειακές σχέσεις, που παρουσιάζουν κοινωνικές αποκλίσεις. Έρευνες έχουν δείξει ότι η βία ή ο εκφοβισμός συνδέονται με το φύλο: τα αγόρια εμφανίζονται πιο επιθετικά στην άσκηση

σωματικής ή σεξουαλικής βίας, ενώ τα κορίτσια φαίνεται να ασκούν περισσότερο λεκτική βία (ό. π.).

Τα θύματα (bullied) είναι ήσυχα παιδιά, «καλοί μαθητές», ευαίσθητα, αγχώδη, ανασφαλή, ντροπαλά, μοναχικά, δεν ομαδοποιούνται και δε μιλάνε πολύ, υστερούν από το θύτη σε δύναμη, με κάποια διαφορετικότητα από το σύνολο (αγόρια με θηλυπρεπή χαρακτηριστικά, εύσωμα ή μικροκαμωμένα παιδιά, με ψυχικά προβλήματα, με μαθησιακές δυσκολίες με προβλήματα εμφάνισης κι επικοινωνίας, έχουν κάποια σωματική αναπηρία, ανήκουν σε μειονοτικές ή μεταναστευτικές ομάδες) (Rigby, 2008, Τσίγκανου, 2008).

Πολλές φορές ο ρόλος του θύτη και του θύματος μπορεί να αντιστραφεί. Αυτό εξαρτάται από τη συμπεριφορά που θα κρατήσουν οι παρατηρητές των περιστατικών εκφοβισμού. Σύμφωνα με έρευνες, ο ρόλος των μαθητών-παρατηρητών είναι πολύ σημαντικός. Ακόμα κι αν δε συμμετέχουν ενεργά σε περιστατικά εκφοβισμού, μπορεί να ενθαρρύνουν το θύτη (με γέλια, χειροκροτήματα ή άλλες μορφές επιδοκίμασias). Μπορεί να πάρουν θέση βοηθώντας το θύμα ή αποδοκιμάζοντας τον θύτη και να παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες για το γεγονός βίας. Ακόμη με την παθητική στάση τους μπορεί να δίνουν το μήνυμα ότι αυτό που συμβαίνει είναι αποδεκτό. Έτσι τροφοδοτούν το φαινόμενο.

Το ίδιο ισχύει και για τους ενηλίκους παρατηρητές. Γι' αυτό και οι παρατηρητές χρειάζεται να συμπεριλαμβάνονται τόσο στον ορισμό, όσο και στην αντιμετώπιση του εκφοβισμού και της βίας στο σχολείο. Φυσικά, αυτό δεν υπονοεί μετάθεση της ευθύνης στο θύμα και στους παρατηρητές. Ωστόσο τονίζει πως ο εκφοβισμός και η βία στο σχολείο είναι ένα πολυδιάστατο, δυναμικό, κοινωνικό φαινόμενο, που δεν αφορά

απλοϊκά ένα κακό-δυνατό και ένα καλό-αδύναμο παιδί, αλλά εμπλέκει συνολικά το σχολείο ως οργανισμό.

Οι επιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού σε ένα παιδί ή έφηβο λόγω της τρυφερότητας και κρισιμότητας αυτής της δύσκολης ηλικίας για την όλη εξέλιξη της προσωπικότητάς του επιφέρουν πολλά ψυχικά πλήγματα. Παρουσιάζεται με κατάθλιψη, χαμηλή αυτοεκτίμηση, «κλείνεται» στον εαυτό του, πόνους στο στομάχι, εμετούς, δεν τρώει, φοβάται να κοιμηθεί, βλέπει εφιάλτες, γίνεται επιθετικό, παράλογο, πέφτει η σχολική του επίδοση, μπορεί να οδηγηθεί ακόμη και σε αυτοκτονία, όπως η περίπτωση της δεκαπεντάχρονης μαθήτριας σχολείου της Μασαχουσέτης, που οι οργανωμένες κι εξευτελιστικές επιθέσεις των συμμαθητών της, χωρίς παροχή καμιάς προστασίας την οδήγησαν στον απαγχονισμό (Blaquieres, 2009: 86-87, Ρούσσου, 2010: 251, <http://www.bullying.co.uk>).

1.4 Τρόποι αντιμετώπισης σχολικού εκφοβισμού

Ο σχολικός εκφοβισμός χρήζει ολιστικής αντιμετώπισης ο οποίος πρέπει να είναι κοινός και ενιαίος. Είναι καλό να συνεργαστούν γονείς, εκπαιδευτικοί και παιδιά για να την προλάβουν ή να την αντιμετωπίσουν. Η εκδήλωση επιθετικότητας είναι μια προειδοποίηση, η οποία αν γίνει αντιληπτή εγκαίρως μπορεί να πάρει το δρόμο της θεραπείας. Ένα από τα συμπεράσματα της έρευνας, που πραγματοποιήθηκε από την Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (ΕΨΥΠΕ / Association for the Psychosocial Health of Children and Adolescents (APHCA) και της Παιδαγωγικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στα πλαίσια του διακρατικού

Ευρωπαϊκού Προγράμματος ΔΑΦΝΗ «Αξιολόγηση Αναγκών και Ευαισθητοποίησης για την Ενδοσχολική Βία και τον Εκφοβισμό» 2007-2008, αναφερόταν στην ανάγκη συνεχούς ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών για την αναγνώριση και την αντιμετώπιση της βίας στα σχολεία (Τσιάντης και Ασημόπουλος, 2010: 113).

Οι γονείς παρόλα τα προβλήματα που τους απασχολούν πρέπει να στέκονται δίπλα στα παιδιά τους και να αντιλαμβάνονται κάθε περίεργη κίνηση και συμπεριφορά τους, γενικότερα να ασχολούνται με τα παιδιά τους και να δείχνουν την αγάπη τους προς αυτά με κάθε τρόπο. Θα ήταν καλό να αποφεύγουν τη σωματική και τη λεκτική βία, να μάθουν να χειρίζονται τον ηλεκτρονικό υπολογιστή, να ενημερώνονται για τα ηλεκτρονικά παιχνίδια που παίζουν τα παιδιά τους, ο ηλεκτρονικός υπολογιστής στο σπίτι να είναι τοποθετημένος σε κοινόχρηστο μέρος, να επιλέγουν προγράμματα της τηλεόρασης από κοινού με τα παιδιά και να καταδικάζουν κάθε μορφή βίας, που εμφανίζεται στην μικρή οθόνη, να καταγράφουν τα SMS, να βάζουν όρια στα παιδιά τους, να είναι ενήμεροι για τον εκφοβισμό, να μην είναι πολύ αυστηροί ή πολύ ελαστικοί με τα παιδιά τους. Να έχουν συχνή επικοινωνία και ενημέρωση με τους δασκάλους σε θέματα προόδου αλλά και συμπεριφοράς των παιδιών τους. Να είναι διαλλακτικοί και στοργικοί με τα παιδιά τους, ώστε να λύνονται οι όποιες διαφορές ειρηνικά. Οι γονείς αποτελούν πρότυπα για τα παιδιά τους (Κεδράκα και Τσαγκαράκης, 2000: 11-31, Λαμπροπούλου, 1999: 74-75).

Πρότυπα όμως αποτελούν και οι εκπαιδευτικοί. Έτσι, η καταπίεση, η απόρριψη, η τιμωρία, η απαγόρευση των εκπαιδευτικών προς τα παιδιά μπορεί να οδηγήσει στον σχολικό εκφοβισμό. Συνήθως οι εκπαιδευτικοί υιοθετούν τα εξής μοντέλα αντιμετώπισης της βίας: το μοντέλο εκφοβισμού: «θα σε στείλω στον διευθυντή», το μοντέλο της

εκδίκησης: «θα καλέσω τους γονείς σου» και το μοντέλο της απομυθοποίησης του συμβάντος: με κουβέντα σε ατομικές και ομαδικές συζητήσεις στην τάξη (ό.π.). Για να αντιμετωπιστεί όμως με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, θα ήταν καλό στα σχολεία να πραγματοποιούνται προγράμματα Αγωγής Υγείας, τα οποία θα έχουν ένα θεωρητικό πλαίσιο παρέμβασης με βιωματική, διερευνητική ενεργητική και συνεργατική μάθηση. Τα παιδιά να συμμετέχουν στη διαμόρφωση κανόνων. Να νιώσουν ότι τα φαινόμενα είναι προβληματικά αλλά μπορούν να διαμορφωθούν. Εκπαιδευτικοί και μαθητές πρέπει να μην είναι παθητικοί δέκτες των περιστατικών βίας αλλά να στέκονται κριτικά απέναντί τους κι αυτό θα περάσει και στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών. Να δημιουργηθούν ομάδες συνεργατικότητας και να μην υπάρχουν διαχωρισμοί μεταξύ των παιδιών. Το σχολείο δεν είναι χώρος μόνο για ακαδημαϊκή επίδοση αλλά και για ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Το σχολείο όπως και η κοινωνία που δεν αντέχει τη διαφορετικότητα οδηγεί στη βία, γι' αυτό πρέπει να υπάρξει ένα ανοιχτό σχολείο στη διαφορετικότητα, την αδυναμία και τη δύναμη.

Η Ειδική Επιτροπή Μελέτης Ομαδικής Ενδοσχολικής Βίας⁴ (EEMOEB) / Special Committee for the Study of Violence Team–School η οποία συστάθηκε στην Ελλάδα στο πλαίσιο της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου⁵ / Greek National Commission for Human Rights συνέλλεξε στοιχεία για τον τρόπο που αντιμετωπίζουν επτά ευρωπαϊκές χώρες (Ισπανία, Ολλανδία, Ιρλανδία, Φινλανδία, Δανία, Σουηδία, Νορβηγία) τον σχολικό εκφοβισμό. Βέβαια στην ελληνική εκπαιδευτική νομοθεσία δεν περιλαμβάνεται καμιά πρόβλεψη για την παραβατικότητα ανηλίκων στο σχολείο κι

⁴ Η Ειδική Επιτροπή Μελέτης Ομαδικής Ενδοσχολικής Βίας (EEMOEB) συστάθηκε το 2006 με αφορμή το τραγικό περιστατικό της εξαφάνισης του Άλεξ στη Βέροια προκειμένου να καταγράψει, να μελετήσει και να αναλύσει το φαινόμενο της ενδοσχολικής βίας (Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 2010: 17).

⁵ Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) είναι συμβουλευτικό όργανο της Ελληνικής Πολιτείας σε θέματα προστασίας και προώθησης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (http://www.ggk.gov.gr/?page_id=31).

εφαρμόζονται οι διατάξεις του Ποινικού Κώδικα, όπως αυτές εφαρμόζονται για τους ανηλίκους. Όλες οι περιπτώσεις σχολικού εκφοβισμού αντιμετωπίζονται σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις του Προεδρικού Διατάγματος Π.Δ. 104/1979 (Σπυρόπουλος, 2010: 277).

1.5 Πρόγραμμα πρόληψης

Σχολεία και γονείς πρέπει να συνειδητοποιήσουν την ανάγκη πρόληψης και αντιμετώπισης του σχολικού εκφοβισμού, σωστά και συστηματικά, με συνεργασία όλων των αρμοδίων σχολικών παραγόντων (σχολικοί σύμβουλοι, εκπαιδευτικοί, συμβουλευτικοί σταθμοί, Κέντρα Διαφοροδιάγνωσης Διάγνωσης και Υποστήριξης ΚΕΔΔΥ κ.ά.), των γονέων και των παιδιών όλης της τάξης αλλά και με εφαρμογή κανόνων και κυρώσεων, εν ανάγκη και ποινικών. Στόχος μιας τέτοιας διαδικασίας είναι όχι μόνο η διόρθωση του δράστη αλλά και η ηθική δικαίωση του θύματος.

Τα θύματα απευθύνονται στους γονείς τους, όταν δεν μπορούν πια να διαχειριστούν το πρόβλημά τους. Φοβούνται μήπως τους στενοχωρήσουν, μήπως αντιδράσουν εκδικητικά και παρορμητικά ή μήπως αντιμετωπίσουν περισσότερα προβλήματα στο σχολείο από τους συμμαθητές τους. Οι γονείς των παιδιών θυμάτων πολλές φορές δεν τολμούν να παρουσιάσουν το πρόβλημα του παιδιού τους στο σχολείο, για να μην εξελιχθεί εναντίον του, άλλες πάλι φέρονται εκδικητικά και απειλητικά προς το σχολείο και τον θύτη, χωρίς να αντιλαμβάνονται ότι ο θύτης έχει το πρόβλημα και είναι αναγκαίο να βρεθεί λύση για να αντιμετωπιστεί. Από την άλλη μεριά, οι γονείς των θυτών αποφεύγουν την παρουσία τους στο σχολείο, γιατί αισθάνονται άσχημα για τη συμπεριφορά του παιδιού τους και η

στάση τους είναι κυρίως απολογητική. Δύσκολα πείθονται να συζητήσουν εκτενέστερα τη συμπεριφορά του παιδιού τους με τον εκπαιδευτικό ή να ζητήσουν βοήθεια από κάποιον «ειδικό» (Τσιάντης και Ασημόπουλος, 2010: 123) .

Σε διάφορα μέρη του κόσμου έχουν σχεδιαστεί διάφοροι τρόποι αποφυγής του σχολικού εκφοβισμού στα σχολεία. Για παράδειγμα στην Ιρλανδία για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού πραγματοποιείται επιμόρφωση εκπαιδευτικών, ώστε να μπορούν τα μεγάλα παιδιά να προστατεύουν τα μικρότερα. Στην Ολλανδία πραγματοποιείται μια οργανωμένη πολιτική ασφάλειας (safety) εντός και εκτός του σχολικού περιβάλλοντος συμπεριλαμβανομένων εκπαιδευτικών, γονέων και παιδιών. Στην Ισπανία ο σχολικός εκφοβισμός αντιμετωπίζεται με νομοθεσία για τη ρύθμιση της συνύπαρξης στο σχολικό περιβάλλον και προγράμματα για την ποικιλία της διδακτικής ύλης από το Υπουργείο Παιδείας (Σπυρόπουλος, 2010: 280-303) .

Η Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (ΕΨΥΠΕ) είχε οριστεί σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΑΙΘΠΑ) και το ευρωπαϊκό πρόγραμμα ΕΣΠΑ 2011-2013 και είχε εκπονήσει μια έρευνα που έλαβαν μέρος 500 εκπαιδευτικοί και 5000 μαθητές με στόχους τη μείωση των περιστατικών εκφοβισμού, την αλλαγή στάσεων και πεποιθήσεων για την ενδοσχολική βία και την προαγωγή της ψυχικής υγείας όχι μόνο του θύτη ή του θύματος αλλά όλων των μαθητών. Από αυτή την έρευνα προέκυψε ότι ένα πρόγραμμα πρόληψης, πρέπει να περιλαμβάνει:

- Ένα θεωρητικό πλαίσιο παρέμβασης μέσα από τη βιωματική, διερευνητική, ενεργητική και συνεργατική μάθηση.
- Την ευαισθητοποίηση των γονέων, των εκπαιδευτικών και των παιδιών.

- Το ρόλο του σχολείου (αλλαγή στο σχολικό κλίμα, δημιουργία και εξασφάλιση νέου πλαισίου που δεν παράγει βία)
- Την κλινική και παιδοψυχιατρική παρέμβαση.
- Την ψυχοθεραπεία του παιδιού.
- Τη συμβουλευτική των γονέων.
- Τη συμμετοχή των γονέων και της κοινωνίας στην ευαισθητοποίηση για την πρόληψη και την αντιμετώπιση του φαινομένου.

Σε έρευνα που έγινε το 2006-2007 με θέμα: «Διαχείριση της βίας και της επιθετικότητας στο χώρο του σχολείου» μεγάλο ποσοστό μαθητών δήλωσε ότι θα συμμετείχε σε ένα πρόγραμμα πρόληψης καθώς θεωρεί τη βία πολύ σοβαρή υπόθεση και θα τους άρεσε και ο θεσμός του μαθητή-διαμεσολαβητή (Σπυρόπουλος, 2010: 134).

Για να αντιμετωπιστεί ο σχολικός εκφοβισμός πρέπει να υπάρχουν οι απαραίτητες γνώσεις, κριτική σκέψη, επικοινωνία με όλους όσοι εμπλέκονται στο θέμα και σεβασμό στο σχολείο.

Η βία πληγώνει τους άλλους, για να μπορούμε να ζούμε με τους άλλους πρέπει να σεβόμαστε την ελευθερία τους και τη σωματική τους ακεραιότητα.

Παρά την έκταση του προβλήματος ο σχολικός εκφοβισμός παραμένει υποτιμημένος στη χώρα μας. Για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού η ΕΨΥΠΕ υλοποιεί ειδικό πρόγραμμα στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού διακρατικού προγράμματος DAPHNE (ΔΑΦΝΗ). Για την άμεση ψυχική υποστήριξη των παιδιών που αντιμετωπίζουν προβλήματα στο σχολείο ή την οικογένεια λειτουργεί η τηλεφωνική γραμμή στήριξης παιδιών και εφήβων με τον αριθμό 116111 και από κινητά. Αντίστοιχα για γονείς εκπαιδευτικούς και ενηλίκους που χρειάζονται ενημέρωση ή υποστήριξη για

θέματα τα οποία αφορούν παιδιά και έφηβους λειτουργεί η ξεχωριστή τηλεφωνική γραμμή-σύνδεσμος με τον αριθμό 8018011177. Ακόμη σχεδιάζεται και συμβουλευτική στο διαδίκτυο μέσα από ομάδες στα πλαίσια του παγκόσμιου πληροφοριακού ιστού (World Wide Web)⁶. Επίσης υπάρχει «Κέντρο ημέρας εφήβων» για παιδιά 11-16 ετών με το όνομα «Ωρίων» στο Χαλάνδρι και Κέντρο για παιδιά με γονείς που έχουν πρόβλημα (ναρκομανείς, αλκοολικοί, κ.ά.). Επιπλέον έχει εκδώσει ένα εγχειρίδιο αντιμετώπισης του σχολικού εκφοβισμού με τίτλο «Μίλα, μη φοβάσαι» (<http://www.epsype.gr/ekdoseis.aspx>).

1.6 Ο ρόλος του εκπαιδευτικού

Οι εκπαιδευτικοί, καθώς και ολόκληρη η σχολική κοινότητα οφείλουν να γνωρίζουν τις ευθύνες τους απέναντι στα παιδιά, να γνωρίζουν τα δικαιώματα των παιδιών και να τα διαφυλάσσουν. Οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί είναι οι καταλληλότεροι να κάνουν πράξη το ρόλο της εκπαίδευσης. Στόχος της εκπαίδευσης λοιπόν, δεν είναι μόνο οι ακαδημαϊκή επίδοση των παιδιών αλλά η μάθηση της συλλογικότητας, της ανάπτυξης των σχέσεων με τους άλλους, της επικοινωνίας, αναπτύσσοντας τις αξίες βιωματικά στο χώρο του σχολείου, να νιώσουν τα παιδιά μέλη μιας κοινότητας. Εργαλεία αυτής της ανάπτυξης είναι η διαμεσολάβηση α) μεταξύ ενηλίκου κι ανηλίκου, ώστε να μπορέσει να μιλήσει και «να ανοιχτεί» ο μαθητής και β) η ομαδική διαμεσολάβηση μεταξύ των μαθητών, η προσεκτική ακρόαση του παιδιού που μας εκθέτει ένα πρόβλημά του, η κατασταλτική

⁶ Το World Wide Web ήταν το μοναδικό πρόγραμμα περιήγησης στον παγκόσμιο ιστό. Ήταν ο πρώτος Web Browser (φυλλομετρητής ιστοσελίδων, πλοηγός, πρόγραμμα περιήγησης Web), δηλαδή ένα λογισμικό που επιτρέπει στον χρήστη του να προβάλλει και να αλληλεπιδρά με κείμενα, εικόνες, βίντεο, μουσική, παιχνίδια και άλλες πληροφορίες συνήθως αναρτημένες σε μια ιστοσελίδα ενός ιστότοπου στον Παγκόσμιο Ιστό ή σε ένα τοπικό δίκτυο (<http://el.wikipedia.org/wiki/WorldWideWeb>).

διαχείριση των συγκεκριμένων προβλημάτων. Ο εκπαιδευτικός είναι αναγκαίο να αλλάξει τη σειρά προτεραιοτήτων στην εκπαίδευση. Οι μαθητές δεν πρέπει να βλέπουν τους εκπαιδευτικούς απέναντι αλλά να τους εμπιστεύονται. Πρέπει το σχολείο να συνδεθεί με την κοινωνία και να παράγει ένα μικρό σχεδιασμό της ζωής. Ως εργαλεία αντιπαράθεσης να χρησιμοποιήσουν παιχνίδια ρόλων και συγκρούσεις, να φτιάξουν κανόνες.

Οι εκπαιδευτικοί συνίσταται να έχουν μια ήρεμη, χωρίς συναισθηματισμούς προσέγγιση για τη λύση του προβλήματος, όταν αντιμετωπίζουν περιστατικά σχολικού εκφοβισμού. Τέτοια περιστατικά πρέπει να συζητούνται κατ' ιδίαν, για να αποφευχθεί η δημόσια ταπείνωση του θύματος και ο στιγματισμός του θύματος ή του δράστη. Να ακολουθήσουν επακόλουθες συναντήσεις με θύτη και θύμα χωριστά με στόχο να τους φέρουν και μαζί, όταν το θύμα θα νιώθει έτοιμο.

Όλες οι συζητήσεις πρέπει να διεξάγονται με ευαισθησία κι έμφαση στα δικαιώματα των παιδιών. Πρέπει να ακούν προσεκτικά και τις πληροφορίες των παρατηρητών των περιστατικών βίας. Πάντα πρέπει να διατυπώνονται ερωτήσεις όπως: τι, πού, πότε, ποιος και γιατί. Σε περίπτωση που εμπλέκεται ολόκληρη ομάδα θα πρέπει κάθε μέλος της να συμμετέχει στη συζήτηση ατομικά και μετά όλοι οι εμπλεκόμενοι μαζί προκειμένου ο καθένας να δώσει την δική του άποψη για τα γεγονότα.

Εάν ένας μαθητής έχει εμπλακεί σε πράξεις σχολικού εκφοβισμού πρέπει να του γίνει σαφές κι αντιληπτό πως έχει έρθει σε ρήξη με τον ισχύοντα Κώδικα Συμπεριφοράς και να αντιμετωπιστεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να δει την κατάσταση από την πλευρά του θύματος.

Κάθε μέλος της παραβατικής ομάδας πρέπει να βοηθηθεί στο να χειριστεί τις πιέσεις που μπορεί να δέχεται από τα άλλα μέλη της ομάδας με συζήτηση με τον εκπαιδευτικό.

Οι εκπαιδευτικοί σε περιπτώσεις που έχει πραγματοποιηθεί εκφοβισμός, πρέπει να συναντηθούν με τους γονείς ή κηδεμόνες των παιδιών που εμπλέκονται και να τους εξηγήσουν τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν σύμφωνα με την πολιτική του σχολείου και να συζητήσουν τρόπους που θα ενισχύσουν τα μέτρα του σχολείου.

Η τιμωρία του θύτη δεν πρέπει να αποτελεί αυτοσκοπό διότι έτσι δεν επιφέρει θετικά αποτελέσματα. Ο παιδαγωγικός στόχος πρέπει να αφορά στην προσπάθεια για ενσυναίσθηση, στο να συνειδητοποιήσει δηλαδή ο θύτης τι αντίκτυπο είχε η δράση του στον δέκτη της και επομένως για ποιους λόγους η δράση αυτή είναι κατακριτέα και ανεπίτρεπτη. (Σπυρόπουλος, 2010).

Ο εκπαιδευτικός ως διαμεσολαβητής πρέπει να πιστέψει στο αποτέλεσμα της διαδικασίας της διαμεσολάβησης, να συνάψει ένα «συμβόλαιο» στο οποίο θα αναφέρεται ο χώρος συνάντησης με τα παιδιά, λαμβάνοντας υπόψη τη γνώμη τους και να αρχίσει τη διαδικασία με μια περιεκτική έκθεση των θεμάτων, ώστε να αποφευχθούν οι διακοπές, αφού προηγουμένως έχει έρθει σε επαφή με κάθε μέρος της αντιπαράθεσης, ώστε να γνωρίζει τα συναισθήματα και τις ανησυχίες τους. Ο διαμεσολαβητής οφείλει να ψάχνει λύσεις και να προσπαθεί να ανακαλύψει και να αναδείξει τα κοινά σημεία των μερών του θύματος (ό.π.)

Επίλογος

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού στα σχολεία συνεχώς αυξάνεται. Όπως κάθε πρόβλημα πρέπει να προλαμβάνεται και να αντιμετωπίζεται έγκαιρα έτσι και σε αυτή την περίπτωση η πρόληψη και η αντιμετώπιση χρειάζεται έναν καλό σχεδιασμό και τη συνεργασία γονέων, παιδιών και εκπαιδευτικών.

Στην Ελλάδα ο σχολικός εκφοβισμός αντιμετωπίζεται επιπόλαια, περιστασιακά πρόσκαιρα και με υστερία κάθε φορά που συμβαίνει ένα ακραίο γεγονός -που ευτυχώς προς το παρόν- συμβαίνει σπάνια. Τα ακραία γεγονότα προκαλούνται, επειδή προηγουμένως πολλά μικρά γεγονότα δεν αξιολογήθηκαν και δεν αντιμετωπίστηκαν, όταν και όπως έπρεπε, από όλους τους φορείς που εμπλέκονται στην κοινωνικοποίηση των νέων (Μπελογιάννη, 2010: 129).

Επιβάλλεται λοιπόν να θεσπιστούν εθνικές πολιτικές για την πρόληψη της βίας και την προστασία των ανηλίκων, να εφαρμοστούν στα σχολεία πολυδιάστατα προγράμματα διερεύνησης αναγκών, παρέμβασης και ευαισθητοποίησης, να αναπτυχθεί κατάλληλη θετική σχολική ατμόσφαιρα, να υπάρξει υποστήριξη και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, έμφαση στη φιλία και τη διαφορετικότητα και συνεργασία με παιδιά, γονείς και εκπαιδευτικούς. Η συνεργασία εκπαιδευτικών, γονέων και παιδιών κρίνεται ως επιτακτική ανάγκη.

«Όσο υπάρχει έστω κι ένα παιδί που έχει κακοποιηθεί στο σχολείο, είτε ως αποτέλεσμα εκφοβισμού, σεξουαλικής παρενόχλησης, ρατσισμού ή άλλης μορφής βίας, τότε το σχολείο έχει αποτύχει. Οι διευθυντές, οι εκπαιδευτικοί και όλοι οι ενήλικοι στο σχολείο, σε συνεργασία με τους γονείς, διάφορους οργανισμούς και άλλους πρέπει να κάνουν οτιδήποτε μέσα στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, για να υποστηρίξουν τις

θεμελιώδεις δημοκρατικές αρχές στο σχολείο και τα δικαιώματα του παιδιού» (Ingererd Warnersson, πρώην Υπουργός Παιδείας της Σουηδίας στο Αρτινοπούλου, 2001: 25).

Βιβλιογραφία

Αρτινοπούλου, Β. & Μαγγανάς, Α. (1996). *Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Αρτινοπούλου, Β. (2001). *Βία στο σχολείο, Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Αρτινοπούλου, Β. (2008). «Ηλεκτρονικός εκφοβισμός ή εκφοβισμός μέσω Διαδικτύου: Μια νέα μορφή θυματοποίησης των ανηλίκων», Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο «Κακοποίηση του Παιδιού και Ψυχικό Τραύμα», της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης και Πρόληψης Σεξουαλικής Κακοποίησης, 18-20 Δεκεμβρίου 2008, Αθήνα.

Blaquieres, M.-G. (2009). *Ο Οδηγός των Εφήβων*, μτφ. Καλογεράκη Ευφροσύνη. Αθήνα: Εκδ. Χρήστος Ε. Δαρδανός.

Βουϊδάσκης, Β. (1999). Κοινωνικά αίτια της κυκλικής, κάθετης και οριζόντιας αμφίδρομης επιθετικής συμπεριφοράς στις πρωτογενείς ομάδες κοινωνικοποίησης. Στο Ι. Νέστορος (επιμ.), *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, Ε΄ Έκδοση.

Γεωργίου, Σ. (2007). *Πρόληψη της παραβατικότητας των μαθητών. Σχολική βία. Ο ρόλος του σχολείου και του εκπαιδευτικού*. Μεταπτυχιακή εργασία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα.

Γεωργούλας, Σ. (2000). *Ανήλικοι παραβάτες στην Ελλάδα, Κοινωνική αναπαράσταση και αντιμετώπιση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Αλ. (2010). Προλογικές σκέψεις. Στο Άλ. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου (δ/νση έκδοσης), *Ομαδική βία και επιθετικότητα στα σχολεία* (σ. 15-21). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Γλαρέντζου, Ε., Καραγιάννη, Λ., Κοταλακίδης, Γ., Τζελφέ-Ανέστη, Σ., Χαραμής, Π. (2010). Σχολικές μονάδες κακοποίησης μαθητών/μαθητριών-Ενδείξεις μιας ανιχνευτικής ερευνητικής προσέγγισης. Στο Άλ. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου (δ/νση έκδοσης), *Ομαδική βία και επιθετικότητα στα σχολεία* (σ. 35-97). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Δασκαλάκη, Κ. κ.ά. (2008). Κοινωνική παραγωγή και αναπαραγωγή της βίας στο σχολικό χώρο - Εμπλοκή μαθητών σε βιαιότητες και σχολικές αντιδράσεις. Στο Β. Σβολόπουλος (επιμ.), *Σύνδεση εκπαιδευτικής έρευνας και πράξης. Η ακαδημαϊκή πλευρά*. (σ. 63-86). Αθήνα: Ατραπός.

Διαμαντοπούλου, Τ. (2011). Cyber bullying-Εκφοβισμός στον κυβερνοχώρο. Στην Ημερίδα του Κέντρου Έρευνας και Δράσης για την Ειρήνη ΚΕΔΕ, με θέμα *Επικοινωνία δίχως βία για Σχολεία δίχως βία*, 15 Οκτωβρίου 2011, Αθήνα.

Δικαίου, Ε. & Ηλιόπουλος, Β. & Τασάκου, Τζ. (2008). *Μίλα μη φοβάσαι*. Αθήνα: Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (ΕΨΥΠΕ).

Δραγώνα, Θ. (2011). Ανατομία της βίας και εύθραυστες ταυτότητες. Στην Ημερίδα του Κέντρου Έρευνας και Δράσης για την Ειρήνη ΚΕΔΕ, με θέμα *Επικοινωνία δίχως βία για Σχολεία δίχως βία*, 15 Οκτωβρίου 2011, Αθήνα.

Ευαγγελοπούλου, Ε., Κάβουρα-Σελλή, Μ., Κυριαζή, Ουρ., Μπενέκου, Ε., Παπαστυλιανού, Α., Σκαύδη, Δ. (2000). *Δημοτικό Σχολείο και Γονείς. Οικοδομώντας μια δημιουργική σχέση*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, τ. β', αρ. φυλ. 303, 13 Μαρτίου 2003, σ.3734.

Κεδράκα, Κ. & Τσαγκαράκης, Μ. (2000). *Γονείς: Όταν τα πράγματα ... δεν πάνε καλά!* Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Λαμπροπούλου, Ε. (1999). *Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Η περίπτωση της βίας και της εγκληματικότητας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, Β' Έκδοση.

Μόττη-Στεφανίδη, Φρ., Τσέργας, Ν. (2000). *Όταν τα πράγματα στο σχολείο...αγριεύουν!* Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Μπελογιάννη, Μ. (2010). Το πρόβλημα της βίας και της επιθετικότητας σε ένα σχολείο της Αθήνας-Από τη διάγνωση στη θεραπεία. Στο Άλ. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου (δ/ση έκδοσης), *Ομαδική βία και επιθετικότητα στα σχολεία* (σ. 129-147). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Olweus, D. (2009). *Εκφοβισμός κα βία στο σχολείο, Τι γνωρίζουμε και τι μπορούμε να κάνουμε*. Ι. Τσιάντης (επιστ. επιμ.), μτφ. Μαρκοζάνε Έφη. Αθήνα: Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (ΕΨΥΠΕ).

Pain, J. (1998). Για τη θεσμική βία στο σχολικό περιβάλλον. Στο V. Courtecuisse κ. ά., Λ. Μπεζέ (επιμ.), *Βία στο σχολείο-Βία του σχολείου* (σ. 49-60). Αθήνα: Εργαστήριο Ψυχολογίας του Παιδιού/Ελληνικά Γράμματα

Rigby, K. (1998). *Bullying at school and beyond. In Bullying: Causes, Costs and Cures.* Queensland: Nathan.

Rigby, K. (2008). *Σχολικός εκφοβισμός. Σύγχρονες απόψεις.* Α. Γιοβαζολιάς (επιστ. επιμ.), μτφ. Δόμπολα Βασιλική- Γιοβαζολιάς Άκης. Αθήνα: Τόπος.

Ρούσσου, Αλ. (2010). Το φαινόμενο της θυματοποίησης παιδιών από παιδιά στα σχολεία- Χαρακτηριστικά των παιδιών θυτών και θυμάτων και του περιβάλλοντός τους. Στο Άλ. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου (δ/νη έκδοσης), *Ομαδική βία και επιθετικότητα στα σχολεία* (σ. 241-258). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Selosse, J. (1998). Βία (προέλευση σενάρια, πρότυπα) και μη προσαρμογή. Στο V. Courtecuisse κ. ά., Λ. Μπεζέ (επιμ.), *Βία στο σχολείο-Βία του σχολείου* (σ. 19-33). Αθήνα: Εργαστήριο Ψυχολογίας του Παιδιού/ Ελληνικά Γράμματα.

Σπυρόπουλος, Φ. (2010). Καλές πρακτικές ευρωπαϊκών χωρών για την αντιμετώπιση της σχολικής βίας. Στο Άλ. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου (δ/νη έκδοσης), *Ομαδική βία και επιθετικότητα στα σχολεία* (σ. 275-321). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Τσιάντης, Ι. & Ασημόπουλος, Χ. (2010). Ενδοσχολική βία και εκφοβισμός στο Δημοτικό Σχολείο: Το διακρατικό Πρόγραμμα «ΔΑΦΝΗ» της ΕΨΥΠΕ. Στο Άλ. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου (δ/νη έκδοσης), *Ομαδική βία και επιθετικότητα στα σχολεία* (σ. 111-128). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Τσίγκανου, Ι. (2008). «Βία και θυματοποίηση του «καλού παιδιού» και «καλού μαθητή», Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο με θέμα: Κακοποίηση του Παιδιού και Ψυχικό τραύμα, της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης και Πρόληψης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, 18-20 Δεκεμβρίου 2008, Αθήνα.

Φαρσεδάκης, Ι. (1985). *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος ανηλίκων*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Φαρσεδάκης, Ι. (1991). *Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όρια της. Μερικές ιστορικές, συγκριτικές, θεωρητικές και πρακτικές επισημάνσεις*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Ιστοσελίδες

<http://www.bullying.co.uk> Ανακτήθηκε: 13 Αυγούστου 2012

<http://www.bullyonline.org/workbully/amibeing.htm> Ανακτήθηκε: 30 Αυγούστου 2012

Εγχειρίδιο στην τάξη για την πρόληψη του εκφοβισμού και της βίας μεταξύ των μαθητών, Εγχειρίδιο Εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (2010). Ανακτήθηκε: 15 Σεπτεμβρίου 2012 από <http://www.epsype.gr/images/egxeiridio/activities.pdf>

Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Γενική Γραμματεία της Κυβέρνησης. Ανακτήθηκε: 20 Σεπτεμβρίου 2012 από http://www.ggk.gov.gr/?page_id=31

<http://www.epsype.gr/ekdoseis.aspx> Ανακτήθηκε: 15 Σεπτεμβρίου 2012

http://www.epsype.gr/images/gia_ekpaideutikous.pdf Ανακτήθηκε: 15 Σεπτεμβρίου 2012

Μόσχος, Γ. (2010, Μάιος). *Συμπερασματικές σκέψεις και προτάσεις*. Ανακτήθηκε: 9 Σεπτεμβρίου 2012 από

http://www.018.gr/downloads/Synopsi%20Protaseon%20G.%20Moschos%20gia%20EE%20MOEB_Mais%202010.pdf

Rigby, K. (2005). *Why Do Some Children Bully at School?* Ανακτήθηκε: 3 Οκτωβρίου 2012 από <http://spi.sagepub.com/content/26/2/147.short>

Συνήγορος για τα παιδιά: <http://www.0-18.gr/gia-megaloy/bia-sto-scholeio>

Ανακτήθηκε: 20 Σεπτεμβρίου 2012

[http://el.wikipedia.org/wiki/World Wide Web](http://el.wikipedia.org/wiki/World_Wide_Web) Ανακτήθηκε: 15 Αυγούστου 2012